

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 19:2 (2014), SS.33-48.

HACI MUHARREM HİLMİ EFENDİ DİVANINDA TEVBE KAVRAMI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İhsan SOYSALDI*

Öz

Tevbe tasavvufta makamların ilki tarikata giren salikin ilk yapması gereken iş olarak görülmektedir. Tarikatlara giren müridin şeyhiyle yaptığı bir ahitleşmede en önemli şart olarak bilinmektedir. Geçmişte yapılan hatalara dönmemeye söz verme, yapılanlardan pişmanlık duyma tevbede esas olan özelliklerdir. Muharrem Efendi divanında tevbenin önemini anlatan beyitlere yer vermiştir. Müslümanın manevi hayatında her zaman karşılaştığı bir durum olarak tevbe iyi anlaşılması gerekir. Müslüman Allah'ın rahmetinden ümit kesmeden her zaman tevbeye başvurmalıdır. Müslüman bunun bilinciyle her zaman Allah'a tevbe etmeyi unutmamalıdır. Tevbe Müslümanın manevi olarak arınabilmesini sağlayan Allah'ın bir lütfudur. Bunu her fırsatta değerlendirmek insanın kendi yararına olan bir hadisedir.

Anahtar Kelimeler: Muharrem Hilmi Efendi, Tevbe, Divan, Şiir, Tasavvuf.

Muharrem Hilmi Efendi's Perspectives About The Notion of Repent in His Divan

Abstract

In mysticism repent is the first state regarded to be practised by the person who intends to join a cult. This is one of the most important oral conditions in the covenants realized mutually by the sheikh and his followers. The contract is for the follower to promise not to do the same mistakes and to repent for negative happenings practised in the past. Muharrem Efendi gave place to the importance of the repent in his work. Repent, which is a notion that a Muslim always encounters in his spiritual life, should be understood well. Without losing hope of Allah's mercy, a Muslim should always practise repent. With this awareness a Muslim should never forget to repent for his sins. Repent is a grace of Allah to people to be purified spiritually. To make use of this at every opportunity is of the benefit of men.

Keywords: Muharrem Hilmi Efendi, Repent, Divan, Poet, Sufism.

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, isoysaldi@firat.edu.tr

Tevbe, lügatte, pişmanlık, nedâmet, dönme, vazgeçmek, günâhı bırakıp Allah'a yönelmek manalarına gelmekte olup, isyandan itaate, günahattan sevaba, hatadan doğruya, batıldan Hakk'a dönme anlamına gelir.¹ Kur'ân-ı Kerim'de türevleriyle birlikte seksen altı yerde geçmektedir.² Tevbenin vücûbu, âyet ve hadislerde açık bir şekilde belirtilmiştir. "Hepiniz Allah'a tevbe edin ey mü'minler!"³ âyeti umum bir emirdir. "Ey iman edenler, Allah'a yüreğinizin bütün özlüğüyle, ihlâs ile dönün"⁴ âyeti de, tevbenin hulus-i kalb ile yapılmasını emreder.

Peygamber Efendimiz (s.) tevbe hakkında şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Allah'a tevbe edin ve O'ndan mağfiret dileyin. Çünkü ben günde yüz kere tevbe ederim."⁵ Hz. Peygamber bu Sözüyle kendini de bu hususta müşahhas örnek gösterip konuya açıklık getirmiştir. Dolayısı ile bu hadis biz Müslümanların bu durum karşısında kendimizi daha bir dikkatle hesaba çekip kontrol etmemizi istemektedir.

Tevbe günlük hayatımızın adeta bir parçası olmuş, herkes tarafından gerek bilinçli, gerekse bilinçsiz sıkça söylenen bir ıstılahtır. Tevbe manası bilinen ama tam olarak icra edilmeyip, sözde kalan öze indirilemeyen tasavvufî bir düsturdur. Mutasavvıflar tevbeyi bütün makamların aslı ve özü, bütün hâllerin anahtarı olarak kabul ederler. Yeri olmayanın binası olmayacağı gibi tevbesi olmayan kişinin hali de makamı da olmaz diyen sûfiler tevbeye ayrı bir önem vermektedirler.⁶

Günah işleyen bir insan hatalı olduğuna kesinlikle inanır, bu inançla tevbe eder, sonra tevbenin kabul edilip edilmediği konusunda şüphe eder. Klasik tasavvufî eserlerde tevbenin kabulü noktasında bazı şartlar ileri sürülür. Bu şartları genel olarak şöyle sıralayabiliriz:

a- Allah hakkı ile ilgili günahlardan dolayı tevbede üç şart vardır:

1- O günahı işlediğine pişmanlık duymak: İnsan vicdanında işlediği günahın kötü bir davranış olduğunu ve Allah ile olan bağlantısına zarar verdiğini düşünerek bir huzursuzluk ve pişmanlık duymalıdır.

¹ Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, Kahire 1982, c.I, s.91-92; İsfehânî, *Müfredât*, (Thk. Adnan Davûdî), Beyrut 1998, s.76; İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, (Thk. Abdullah Ali el-Kebîr), Kahire trs. c.I, s.54; Tehânevî, Muhammed Ali *Keşşâf*, c. I, s. 161-162; Firuzabâdî, Muhammed b. Ya'kub, *Kâmusu'l-Muhît*, Beyrut 1991, c.I, s.166.

² Abdalbâkî, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-müfehres*, Kahire 1988, s.199-200.

³ Nur, 24/31

⁴ Tahrim, 66/8.

⁵ Buhârî, Davaat 6245, Kahire 1989; Müslim, Kahire 1975, c.IV, s. 2076.

⁶ Sührevedî, Ebû Hafs Şihâbüddin, *Avârifü'l-Meârif*, (Dâru'l-Kitabi'l-Arâbi), Beyrut 1990, s.593.

2- Tevbe edilen günahı kesinlikle terk etmek: Tevbede önemli bir şart da fiili olarak pişmanlığının belirtisi olarak yaptığı hatalara geri dönmemektir.

3- Tevbe edilen günaha tekrar dönmeme kararı: daha önce işlemiş olduğu günahlardan dolayı pişmanlık duyan kişinin aynı yanlışta tekrar dönmemeye kararlı olması gerekmektedir.

b- Kul hakkı ile ilgili günahlardan tevbede ise beş şart vardır:

1- Gasbedilen mal, elde mevcut ve sahibi biliniyorsa mal geri verilmelidir.

2- Çalınan mal, hırsızın elinde mevcut, ancak sahibi bilinmiyorsa, bu mal tasadduk edilerek zimmetten çıkarılmalıdır.

3- Önceki yıllara ait kul hakları var ve sahipleri de belli değilse, bu mallar kadar tasaddukta bulunmak.

4- Suçlunun tükettiği mal misli değil de kıymeti belirlenebilen bir mal ise kişinin imkânı da varsa o kıymeti sahibine vermelidir.

5- Malında ne kadar haram olduğunu bilmeyen kişi zann-ı galibine göre, bir miktar ayırır ve onu kul haklarına mahsuben fakirlere dağıtır.⁷

Biz bu makalemizde öncelikle tevbenin lügat anlamını, tevbeyle ilişkin olarak Kur'ân ve Hadiste geçen birkaç örneği, ayrıca tevbenin kabul şartlarını verdikten sonra mutasavvıfların tevbe hakkındaki yorumlarını vermeye çalışacağız. Ardından Muharrem Hilmi Efendinin divanında konuyu ele almaya çalışacağız.

Kuşeyrî (ö.465/1072), tevbeyle şöyle yaklaşır: "Tevbe, kalpteki kötülükte ısrar düğümünü çözüp Hakk'a dönmek ve Rabb'in hukukunu gözetmektir. Tevbe, kötü ve günah işlere pişman olup Hakk'a yönelmedir. Küfürden imana dönmek kâfirlerin, kötü işlerden iyi işlere geçmek fâsıkların, kötü huylardan iyi ahlaka tebdil etmesi iyilerin (ebrârın), masivâdan Hakk'a dönmesi nebi ve velilerin tevbesidir. Avam günahahtan, havas gafletten tevbe eder."⁸

Örnek olarak verdiğimiz Kuşeyrî'nin, tevbeyle, çeşitlendirerek sistematize ettiği ve cehennem korkusuyla yapılan tevbeyle "tevbe", cennete

⁷ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu Ulûmid-Din*, (trc. A.Serdaroğlu), İstanbul 1974 c.IV,s.68-69; Soysaldı, Mehmet, "İslamdaTevbe", Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2001, Sayı: 6, s.81-91; Soysaldı, İhsan, "Mutasavvıfların Tevbe Kavramına Getirdiği Yorumlar" e-Journal of New World Science Academy 2009, Volume: 4, Number: 2, Article Number: 4C0009, s.158-165.

⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, (Tah. Ali Abdullah Hamîd), Beyrut 1993, s. 91-97; Cürçânî, Seyyid, Şerif, *Ta'rifat*, Kahire, 1988, s. 90; Serrâc, *Lüma'*, (Matbaatü's-Saade), Kahire 1960, s. 183-184; Gazâlî, *İhyâ*, Mısır 1957, c. IV, s. 34-38, 46-49.

girme ümidiyle yapılan tevbeye "inâbe", sırf Hak için yapılan tevbeye "evbe" azaptan korkup tevbe etmesine "inâbe tevbesi", Allah'ın kereminden utanıp tevbe etmeye "isticabe tevbesi" şeklinde açıkladığı görülür.⁹

Kuşeyrî, tevbede uyulması gereken rükûnlar olduğunu ifâde ederek; bunların farzları ifâ, borçları edâ, helâl lokma, nefse muhalefetten ibaret olduğunu söyler. Bu durumda kulun Hakk'a dönüşü, Hakk'ın kendisine dönüşünün ve yönelişinin işaretidir. Tevbe-i nasuh: Bir daha eski duruma dönmeme azmiyle yapılan samimi ve ciddi tevbedir. Tarîkata girenlerin yaptığı ilk iş, tevbedir. Onun için tevbe, sülûk ehlinin ilk menzildir.¹⁰ Bu yüzden klasik makam sıralamalarının hemen, hemen tamamı tevbeyle başlatılır.

Allah Teâlâ'nın rahmet ve mağfiret kapısı her zaman açıktır. Zira bu dergâh, Mevlâna'nın da belirttiği gibi ümitsizlik dergâhı değildir. Geçmiş günahlarından pişmanlık duyup, Allah'a sığınmak isteyen bir kimse, mutlaka huzura kavuşur. Rasulullah (s.):

- "Günahlarından tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir"¹¹ buyurmuştur.

Kulun Mevlâsı karşısında, kusurlarını itiraf ederek, O'na sığınması, mânen temizlenmesine vesile olur. İnsan, Allah'ın huzuruna gûnahtan başka ne ile gelebilir?

Tevbe konusunda ve işlenen günahların ne kadar çok olduğunun şuuru ve bilinci içerisinde olan bir gönül, ıstırabını ve sıkıntısını sadece Rabb'ine anlatır.¹²

Muhyiddin ibn Arâbî, tevbeyle, Allah Teâlâ'ya rücûdan ibaret görür. Ve ona göre tevbe üç şeyden oluşur: 1- Gûnahtan pişmanlık 2- Gûnahı halde

⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 91-97; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kutu'l-kulûb*, c. I, s. 8-14; Kelâbâzî, *Taarruf*, Kâhire 1980, s. 33-34; İbnü'l-Arâbî, *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*, Kahire 1975, c. II, s. 183-187.

¹⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 182-183; Kelabazî, a.g.e., s.15; Serrâc, *Lüma'*, s. 33.

¹¹ Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafa*, Beyrut, 1970, I,351.

¹² İz, Mahir, *Yılların İzi*, (Kitabevi yay.), İstanbul 1990, s. 234; Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1990, s. 174; Tahiru'l- Mevlevî de bu hâli, güzel bir şiirle ifâde etmiş ve insanın günahının farkında olması ve Allah'ın mağfiret ve rahmetine sığınmasını nazmen dile getirmiştir.

Eli boş gidilmez gidilen yere

Rabbim boş gelmedim ben suç getirdim

Dağlar çekemezken o ağır yükü

İki kat sırtımla pek güç getirdim. (Bkz., İz, Mahir, *Yılların İzi*, s. 234.)

terk etme 3- İstikbalde onu terk etmeye azmetmektir. İbn Arâbî (k.), tevbenin şartının, günaha dönme azmini terk etmekten ibaret olduğunu belirtir.¹³

İlk asır sûfîlerinden Hüseyin Megazili'ye tevbeden sorulur. O da "İnâbe tevbesinden mi, yoksa isticâbe tevbesinden mi"? Soruyorsunuz diye sorar. Soru sahibi, "inâbe tevbesi" nedir diye sorar bunun üzerine Megazilî; "Sana gücü yettiği için, Allah'tan korkmandır" der. Soru sahibi, "Peki isticâbe tevbesi nedir" der. Magazilî: "Sana yakın olduğunu düşünerek Allah'tan korkmandır" diyerek cevap verir. Bu konuşmalarda dikkat çekici olan husus, tevbenin türü ve tevbede Allah'tan korkmanın ehemmiyetini ve nedenlerini ön plana çıkaran bir yorum oluşudur. Yani her tevbe ve onun yapılış şekli farklı nedenler ve amaçlar içerisinde olabilir. Bunun neticesini de tayin edecek Allah Teâlâ'dır.¹⁴

Cüneyd b. Muhammed, "tevbe nedir?" sorusuna: "Günahı unutmandır" diye cevap vermiştir. Bunun manası şudur: Günah olan fiilin zevkini ve izini kalbinden öylesine çıkaracaksın ki, ruhunda bundan eser kalmayın. Böylece hayatta bu günahı kesinlikle tanımamış biri haline gelersin. (Kötülük yaptığında, Allah'ın heybet ve azameti gönlünü öylesine kaplasın ki, günah ve onun bıraktığı iz aklına gelmesin).¹⁵ Eğer tevbe edeceksek önce o işlediğimiz günahları bütün benliğimizden silmemiz ve hiçbir zaman hatırlamamız gerekir. Hatırlamak, çağırışım mekanizması sebebiyle o günaha dönmemize bir ön basamak olabilir. Bu hem ruh hem beden bütünlüğü içerisinde olmalıdır.

İlk dönem sûfîlerinden Sehl Tüsterî'ye "tevbe nedir?" diye sorulunca "günahını unutmandır" diye cevap vermiştir.¹⁶

Tevbe yapılırken önemli olan husus niyetin ve kendi acizyetinin farkında olmaktır.¹⁷

Özetle söylemek gerekirse Allah'ın yakınlığı ve gücü tevbe motive edici faktörlerin başında gelir.

¹³ İbnü'l-Arâbî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, Kahire 1975, c.II, s. 183-187; İbn Arâbî, tevbeyi şu anda zilleti terk etmek ve geçmişten dolayı pişmanlık duymak, bir daha geri dönmeye azmetmek olarak ifâde eder. Geri dönmeye söz verdiği halde, geri işledikleri günaha dönenlerin Allah tarafından ikâz edildiğini de vurgulayan İbn Arâbî, verilen sözün yerine getirilmesini, tevbede en önemli husus olarak görür. Bkz., İbn Arâbî, *Fütûhât*, c. II, s.139-142; İbn Arâbî, tevbe tarifini "Allah'a muhalefetten dönmek, kişinin zimmetinde olmuş, başkalarının haklarından edaya güç yetirdiğini sahiplerine ödemesidir", şeklinde de yapmıştır. Bkz. İbn Arâbî, *Futuhât*, c.XIII, s.298.

¹⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s.91-97.

¹⁵ Kelâbâzî, *Taaruf*, s.141; Gazâlî, *İhyâ*, c.IV, s. 34-38, 46-49.

¹⁶ Serrâc, *Lüma'*, s.33.

¹⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s.91-97; Kelebâzî, *Taaruf*, s. 8; Mekkî, *Kutu'l-kulûb*, c.I, 9-15.

Zunnûn Mısırî; "Halkın tevbesi günahıtan, evliyanın tevbesi gafletten, Nebilerin tevbesi başkalarının nail olduğu şeye ulaşmaktan aciz olduklarını görmekten olur" demiştir.¹⁸

Herkesin mânevî mertebesine göre, tevbe etme durumu farklı olmaktadır. İlk basamakta tevbe farklı iken ikincisinde daha ağır bir duruma üçüncüsü ise, tamamen özel seçilmiş insanların yapabileceği bir mahiyete bürünmektedir.

Tevbe, geçmişteki işlenmiş günahlar psikolojik ifâdeyle impulsif davranışlar ve yasaklanmış arzular için af dilemektir. Bu bazen her insanda olabilir ve kişi, kendi kendini sorgulama gereği hissedebilir. Bu durumda kendi kendine bir iç hesaplaşma yaşayabilir. Bu durumu en güzel şekliyle ifâde edip açıklayan İbrâhim b. Ethem'dir. O, Belh'te sarayında uyurken tavandan gelen garip seslerle uyanması ve kim var orada diyerek seslenmesi neticesinde, cevap olarak, "bir dost" sözünü işitmesi üzerine, orada ne aradığını sorması ve "devemi kaybettim onu arıyorum" cevabı karşısında; "ahmak deve orada mı?" diye sorunca İbrahim Edhem'in hayatını değiştiren karşılığı alır. "Aranır der", a düşüncesiz! Sen Allah'ı ipek elbiseler içerisinde altın sedirde uyuklarken mi arıyorsun?"¹⁹

Ebû Hüseyin Nuri tevbe bahsinde şunları ifâde eder; "Tevbe, Ulu ve Yüce Allah'tan başkasını zikretmekten tevbe etmektir". "Ârif, Allah'tan başkası aklına geldiği için tevbe eder".²⁰

Yine bu tarif de bir önceki gibi özel insanların farklı dünya yapısı olan hâl insanların durumuna, işaret etmektedir. Allah'tan gayrını düşünmek böyle şahsiyetler için bir günahıtır.

Sehl'in söylediği bu söz, tevbesini sahih ve sağlam yapmak isteyen samimi her mürid için yeterli ve gerekli bir husustur. Batınından anlatılan halâveti tamamıyla yok ettiği için arife çok kolay gelir. Ârif için bu zevkten kurtulmanın yolları çok çeşitlidir. Yakîn ve saf bir müşahede ile gönlüne

¹⁸ Serrâc, *Lüm'a*, s. 33.

¹⁹ Sayar, Kemal, *Sûfî Psikolojisi*, (İnsan yay.), İstanbul 2000, s.20; Sehl Tüsterî, "Ey iman edenler Allah'a nasuh tevbesiyle tevbe ediniz." (Tahrim, 66/8) Âyetine şu yorumu getirmektedir. Tevbe-i nasuh, günahı bir daha işlememektir. Çünkü kişi dost ve sevgililerden olmuştur. Seven ise, sevdiğinin hoşlanmadığı, sevmediği bir şeyi yapmaz. Tevbe edenin alâmeti, arşın sahibinin onu dünyadan ayırıcaya kadar arşa bağlanıp, semânın gölgesinden ve yerin taşınmasından uzak kalması, bunlara ihtiyaç duymamasıdır. Günümüzde böyle kimselerin sayısı ne kadar da azdır. Çünkü ölüm meleği bizden birimize geldiğinde "Beni bırak da biraz amel edeyim, birkaç nefes daha alalım" der. Oysa bir saat, hatta bir nefes alıp verme süresi tevbesinde ihlâslı olan kişiye, getirildiği yere nasıl da koşuyor denir. Sehl b. Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Mısır 1329, s. 105.

²⁰ Kelâbâzî, *Taaruf*, s.141,142; Gazâlî, *İhyâ*, c.IV, s. 38-39, 44-46.

sadece Allah sevgisini dolduran kimsenin kalbinde, başka hangi zevkler kalabilir? Hevâ ve hevese karşı duyulan zevk, Cenab-ı Hakk'a karşı hissedilen sevginin yokluğundan veya azlığından kaynaklanır.²¹

Klasik tasavvufi eserlere istinaden tevbe hakkında bu genel malumatı verdikten sonra Hacı Muharrem Hilmi Efendi'nin tevbe hakkındaki görüşlerine yer vereceğiz.

Hacı Muharrem Hilmi Efendi Divan'ında tevbe hakkında şu beyitleri kaleme almıştır:²²

Ehl-i dil her anda zenbe tevbe istiğfâr eder
Terk-i kibr ü ucb edip hem aczini izhâr eder

Gece gündüz el açıp Allah'a yalvarır müdâm
Afvını diler biçare daim âh u zâr eder²³

Muharrem Efendi, bu beyitlerinde gönül ehli olan yani tasavvuf erbabı olanlar, her an günaha tevbe edip kendini beğenme ve büyüklenmeyi bırakarak kendi acizliğini ortaya koyar. Devamlı gece gündüz Allah'a yalvarır, bağışlanmasını ister ve üzüntü içinde pişmanlık içindedir demektedir. Sûfilerin nasıl olması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Tahsîl-i rızâ için eyler tazarru rûz u şeb
Her seherde dîde-i giryân ile ezkâr eder

Bulamaz ise eğer bir teşne-dil bu arsada
Ehl-i gaflet câhil ile sohbeti nâçâr eder²⁴

Muharrem Efendi, Allah'ın rızasını kazanmak isteyen gönül erbabı gece gündüz yalvararak, her seher vaktinde yaşlı gözlerle Allah'ı zikreder. Bulunduğu mekanda gönlü susamış birini bulamazsa çaresiz gaflet ehli olan

²¹ Sühreverdî, *Avârîf*, s.606; Mekkî, *Kutu'l- kulûb*, c.I, s. 10-12; Gazâlî, *İhyâ*, c.IV, s. 36-39.

²² Hacı Muharrem Efendi, 1878 yılında Elazığ'da doğmuş, Nakşi ve Kadiri şeyhi Ömer Hüdayi Baba'dan manevi feyiz alır. 1905 yılında Harput'a yerleşti, Hacı Abdullah Efendi'nin medresesinden Arapça ilimler okumaya başladı. 1906 yılında askerlik mesleğine intisap eder. Emekli olduktan sonra kendisini ilme ve tasavvufa vermiştir. 1964 yılında Elazığ'da vefat etmiştir. Hacı Muharrem Efendi, *Dîvân*, Haz. Süleyman Ateş, s.16-35, İstanbul 2012.

²³ Hacı Muharrem Efendi, aynı eser, s. 130.

²⁴ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.130.

cahille sohbette bulunduğunu belirtmektedir.

Tevbe kıl Allah'a dâim et niyaz
Dü cihanda sana ola destres

Bifâide güftügûdan et hazer
Her çemende otlama misl-i feres²⁵

Hacı Muharrem Efendi, daima dua ile Allah'a yalvarıp tevbe edene Hak iki cihanda dost olur. Faydasız sözden uzak dur, at gibi her yeşillikte otlama diyerek insanları ikaz etmektedir. Tevbenin Müslümana neler kazandırdığını ifade etmektedir.

Hevâ-yı nefsine uyma âgah ol
Etse tabasbus bile misl-i meres

Halka-i zikre devâm et her zamân
Sonu yok mâsivâyâ etme heves

Hacı Muharrem Efendi, nefsin insana köpek gibi yaltaklanmasına aldanmamasını, gözünü açarak nefsin arzusuna uymamasını istemektedir. Her zaman zikir halkalarına devam edilmesini bitip tükenmeyen mâsivâyâ heves edilmemesini tavsiye etmektedir. Nefsin isteklerini insan hoş gösterdiğini güzel şeylermiş gibi hissettirdiğini Müslümanın buna dikkat etmesini istemektedir.

Eyle istiğfâra devâm rûz u şeb
Şugl-i dünyâyı bırak hiç tutma ye's²⁶

Ey esîr-i kibr ü kin hiç tevbekâr olmaz mısın?
Hâlini fikr eyleyip yâ şermsâr olmaz mısın²⁷

²⁵ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.236.

²⁶ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s. 183.

²⁷ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s. 236.

Muharrem Efendi, istiğfara gece gündüz devam edilmesini, dünya işlerini bırakıp ümitsizliğe düşülmemesini hatırlatmaktadır. Kibir ve kine esir düşen kişiye de pişmanlık duyup tevbe etmez misin? Hâlini bilip bundan utanmaz mısın? Demektedir. Müslüman hayatı boyunca tevebe etmekten uzak kalmamalı kibir ve kinden uzak durmalı diyerek ikaz etmektedir.

Geldim kapına Rabbenâ afv eyle perverdigârim
Cân u dilim sana fedâ afveyle perverdigârim

Günâhtan haddi aşmışam deryâ-yı zenbde taşmışam
Bunaldım yâ Rab şaşmışam afveyle perverdigârim²⁸

Muharrem Efendi bu beyitlerde Allah'a yalvararak af dilemekte samimiyetini dile getiren ifadelerle Rabbinden af istemektedir. Günahı sınırı aştığını hata denizini taşırdığını, bu durumun kendisini rahatsız ettiğini ne yapacağını şaşırıldığını ifade ederek acizyet gösterip bağışlanma istemektedir. Müslüman her zaman acizyetinin farkında olması gerekmektedir.

Sen ki keremler kânısın âlemlerin sultânısın
Düşmüşlerin dermânısın afveyle perverdigârim

Bir mücrim-i biçâreyim emrinde çok âvâreyim
Esîr-i zenb-i hâreyim afveyle perverdigârim²⁹

Muharrem Efendi, Allah'a niyaza devam ederek ihsan ve bağış kaynağı olduğunu âlemlerin sultanı sensin diyerek, çaresizlerin zor durumda olanların dermanı sensin beni affet demektedir. Çaresiz bir günahkâr olduğunu Allah'ın emirlerini yerine getirmekte başarısızım, günah dikenine esir olmuşum beni affet demektedir. Muharrem Efendi her seferinde günahlarla olan mücadelesini ve burada karşılaştığı zorlukları dile getirerek her fırsatta Allah'a sığınmaktadır.

Mahv etti nefsi-i emmâre bu derdime eyle çare
Sırrı kulun yakma nâre afveyle perverdigârim³⁰

²⁸ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.274.

²⁹ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.274.

Tevbe yâ Rab günâhıma, estağfirullahelazîm
Cürm ü hatâ isyânıma, estağfirullahelazîm³¹

Muharrem Efendi, nefsin kendisini zor duruma düşürdüğünü itiraf edip Allah'tan derdine çare olmasını istemektedir. Bir kul olarak cehennemde yakma affet diyerek yalvarmaktadır. Günahına tevbe eden Muharrem Efendi, hata ve günahlarından dolayı af istemektedir. Müslüman hatalarını görüp her zaman Allah'tan bağışlanmayı istemelidir.

İşledim cürm ü cinâyet, etmedim aslâ ibâdet
Bendedir cümle kabâhet, estağfirullahelazîm

Fi'lim fenâ yüzüm siyâh, benim gibi yok bir gümrâh
Sensin âsîlere penâh, estağfirullahelazîm³²

Muharrem Efendi, suç ve günahta çok hatasının olduğunu ibadet hususunda ise eksiklerinin fazlalığını ifade ederek, bütün yanlışların kendisinde olduğunu kabul edip Allah'tan bağışlanma istemektedir. İşlerinin kötü yüzünün kara olduğunu kendisi gibi yolunu şaşırılmış birinin olmadığını günahkârlardan sığınılacak tek yerin Rabbi olduğunu söyleyerek af dilemektedir. Tevbede de en önemli işlerden birisi hatalarını ve yanlışlarını görüp pişmanlık duymaktır.

Ettim mâsivâya heves, oldum el-amân gark-ı ye's
Sensin mücrime dest-res, estağfirullahelazîm

Nefsin esîri olmuşam, bahr-i zünûba dalmışam
Girdâb-ı ye'sde kalmışam, estağfirullahelazîm

Sensin sâhib-i inayet, rahmetin çoktur begâyet
Eyle Sırrı'ya sıyânet, estağfirullahelazîm³³

³⁰ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.274.

³¹ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.277.

³² Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.277.

³³ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.277.

Muharrem Efendi, masivaya yöneldiğini ümitsizliğe kapıldığını itiraf ederek Allah'tan yardım istemektedir. Günahkârlara yardım edenin Allah olduğunu belirtip tevbe etmektedir. Nefse esir olduğunu günah denizine daldığını ümitsizlik girdabında kaldığını söyleyerek af istemektedir. İnyet sahibi Allah'tır, rahmetinin sınırsız, diyerek kendini de korumasını isteyen Muharrem Efendi, tevbe dilemektedir.

Tevbe yâ Rabbi yâ Kerîm, estağfirullahelazîm
Kullarına Sensin Rahîm, estağfirullahelazîm

Nefse uyup ettim günâh, eyledim ömrünü tebâh
Senden gayri yoktur penâh, estağfirullahelazîm

Nefs ile oldum âvâre, günahımdan çok yüzüm kara
Senden olur yine çâre, estağfirullahelazîm³⁴

Muharrem Efendi, Kerîm olan Allah'ım tevbe ederim, kullarına rahmet eden sensin af dilerim. Nefse uyup günah işlediğini ömrünü boşa geçirdiğini, başka gidilecek, sığınılacak yer yok sana tevbe istiğfar ediyorum demektedir. Nefis ile başıboş bir hale geldiğini, günahının fazlalığından dolayı yüzünün kara olduğunu çarenin yine Allah'tan olduğunu af dilediğini belirtmektedir.

Terk edemedim sivâyı, olmuşam gâyet hevâyı
Sürme kapından gedâyı, estağfirullahelazîm

Bahr-i günaha dalmışam, zincîr-i nefsi salmışam
Gâyet âvâre kalmışam, estağfirullahelazîm

Uydum nefsin hevâsına, düşüp gaflet deryâsına
Erişmişem gâyesine, estağfirullahelazîm³⁵

Muharrem Efendi, masivayı terk edemediğini hevasına uyan biri olduğunu, bu kulu kapından kovma af diliyorum. Günah denizine dalıp nefsi serbest bıraktığını, başıboş kaldığını itiraf edip tevbe etmektedir. Nefsin istek ve arzularına uyduğunu gaflet denizine daldığını, bunda son noktaya

³⁴ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.279.

³⁵ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.279.

vardığını söyleyerek Allah'ın affetmesini istemektedir.

Nefse uyup oldum zelil, buldum Gafûr ismin delil
Kapına geldim yâ Celil, estağfirullahelazîm

Sırrıyla eyle hidâyet, kalmıştır nâçâr begâyet
Kapına geldi nihâyet, estağfirullahelazîm³⁶

Muharrem Efendi, nefse uyarak perişan olduğunu, Gafûr ismini kendine delil kabul ederek, Celil olan Allah'ım kapına geldim affet demektedir. Sırrı kuluna hidayet eyle hâli perişandır, sonunda kapına geldim tevbe Allah'ım diyerek halini arz etmektedir. Kulun Rabbine halini arz etmesi bunu bütün samimiyetiyle dile getirmesi en önemli tevbe etme durumu olarak görülmektedir.

Bahr-i zünûba giriftârım dedim ey pâdişâh
Yok, halâsa tâkatim yetiş benim amânıma

Hile-i nefis ile bîtab olmuşam yâ Rab meded
Sayamam hadd ü gâyet yok şu benim isyânıma

Yâ ilâhî kalmadı hiçbir ümîdim kimsede
Bir inâyet erişe senden meğer dermanıma³⁷

Muharrem Efendi, günah denizine tutulduğunu kurtulmaya gücünün olmadığını yardımına Allah'ın yetişmesini dilemektedir. Nefsin hileleriyle çaresiz kaldığını, Rabbinin yardım etmesini isyanının sayısız olduğunu bundan dolayı sayamadığını belirtmektedir. Kimsenin yardım edemeyeceğini ümidinin kalmadığını yalnız Allah'ın derdine derman olacağını söylemektedir.

Sâhib-i lutf u keremsin kullarına yâ Rahim
Rahmetinle et nazar bu âh-ı bîpâyânıma
Gelmişem kapına me'yus eyleme bu mücrimi
Kıl inâyet yâ İlâhî bu âh u nâlânıma

³⁶ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.279.

³⁷ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.331.

Sana sığındım Hudâyâ et sıyânet bendeni
Çünkü tîg-ı zahmi te'sir eyledi tâ cânıma³⁸

Muharrem Efendi, tevbe konusunda sözlerine devam ederek kullarına karşı lütuf ve kerem sahibisin rahmetinle bu nihayetsiz âhıma nazar et demektedir. Kapına geldim ümitsiz eyleme bu günahkârı, bu ağlama ve inlemelerime rahmetinle nazar et yâ Rabbi diyerek niyazda bulunmaktadır. Sana sığındım ey Allah'ım kulunu Sen koru, çünkü ıstırap oku ta canıma kadar tesir etti diyerek sıkıntısını dile getirmektedir.

Deryâ-yı "lâ taknetû" emrinde var bu işâret
Afv ederim kim gelirse bâb-ı kerem-kânıma

Vârid oldu sem'-i dilde kıl nedâmet tevbe et
Terk-i agyâr eyle gel Sırrı benim divânıma³⁹

Muharrem Efendi, "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz"⁴⁰ âyetinde emrin içerisinde bu işaretin bulunduğunu kim kerem kapıma gelirse af ederim dediğini hatırlatarak, tevbe etmektedir. Gönül kulağına şu söz varid oldu "Ey Sırrı, pişman ol, tevbe et; gayriyi bırak, benim divanıma gel." İfadeleriyle tevbe etmeye davet edildiğini belirtmektedir. Buna benzer çağrılar tabi herkese gelmez bunun olması o zatın Allah'la arasındaki bağdan dolaydır.

İlâhî kapına geldim du'âye
Umarım lutf edesin bu gedâye

Günâhım çok yüzü kara kulunum
Beni afv et bağışla Mustafâ'ye

Esîrim dâm-ı nefse âzâd eyle
Düşmüşem bu nefsile çün belâye⁴¹

³⁸ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.331.

³⁹ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.331.

⁴⁰ Zümer, 39/53.

⁴¹ Hacı Muharrem Efendi, a.g.e., s.341.

Muharrem Efendi, yâ Rabbi kapına dua için geldim, bu kuluna lütuf etmeni umuyorum. Günahı çok olan yüzü kara kulunum, Hz. Peygamber hürmetine beni affet. Nefsin tuzağına esirim, beni kurtar, çünkü bu nefisle belaya düşmüşüm diyerek Allah'a sığınmaktadır.

Nedâmet eyledim cümle günâhe
Dûd-ı âhim erişir tâ semâye
Bab-ı dergâhın açık kullarına
Kerem ü lutfuna yok hadd ü gâye

Geçen günâhlarıma tevbe olsun
Atâ kıl bu fakîr ü bîçâreye (341)

Muharrem Efendi, bütün günahlardan dolayı pişman olduğunu, ahımın dumanı semaya erişti. Dergâhının kapısı kullarına açıktır. Kerem ve lütfunun haddi sınırı yoktur. Geçmiş günahlarıma tevbe olsun bu fakir ve çaresize ihsanda bulun demektedir.

SONUÇ

Tevbe konusu tasavvufun en önemli konularındadır. Tevbe günlük hayatımızın adeta bir parçası olmuş, herkes tarafından gerek bilinçli, gerekse bilinçsiz sıkça söylenen bir ıstılahtır. Mânası bilinen ama tam olarak icra edilmeyip, sözde kalan öze indirilemeyen bir tasavvufi düstûrdur.

Tevbe sayesinde insan yeni bir başlangıç yapmış gibi olmaktadır. Ayrıca işlediği günahlardan dolayı hissettiği huzursuzluklardan kurtulmaktadır. Burada da görüldüğü üzere mutasavvıfımız Muharrem Efendi divanında tevbe konusunda kendi düşüncelerini dile getirmektedir.

Tevbe ve yapılışındaki insan psikolojisini ilgilendiren bu söz, kulun yalnız ve çaresiz kalması durumunda, derdini, günahını ve sıkıntısını açacağı hakiki bir dost aradığında gönlü yandığında, pişman olup gözyaşı döktüğünde, döneceği yöneleceği bir tek Rabbi vardır onu başkası anlayamaz.

Tevbe, geçmişteki işlenmiş günahlar psikolojik ifâdeyle impulsif davranışlar ve yasaklanmış arzular için af dilemektir. Bu bazen her insanda olabilir ve kişi, kendi kendini sorgulama gereği hissedebilir. Bu durumda kendi kendine bir iç hesaplaşma yaşayabilir.

Muharrem Efendi de divanında kendi yaşadığı tecrübelerinden yola çıkarak izah etmiştir. Günahlarından dolayı inlemelerini, pişmanlıklarını Rabbinin işitmesini dileyen mutasavvıfımız tevbeyle en güzel şekilde ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbâs, Hasan, en-Nahvu'l-Vâfi, Dâru'l-Me'ârif, yy., trs.
- el-Akrî, Şihâbuddîn Ebî'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, Şezarâtu'z-Zeheb fî Ahberi men Zeheb, (thk. Abdulkadir Arnavut), Dâru İbn Kesîr, 1406, Dîmeşk.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik, es-Sifru'l-Hâmis Min Kitâbi'z-Zeyli ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla, (thk. İhsân Abbâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1965.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Alî el-Girnâti, İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab, (thk. Receb Osman Muhammed), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, trs.
- el-Ednerevî, Ahmed b. Muhammed, Tabakâtu'l-Mufessirîn, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, el-Medinetu'l-Munevvere, 1997.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berakât, Abdurrahmân b. Muhammed, el-İnsâf fî Mesâilil-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn, (thk. Hasan Hamed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007, Beyrut.
- el-Esterâbâdî, Radiyuddîn, Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye, (thk. Yusuf Hasan Ömer), yy., 1978.
- Erdim, Enes, *نعيم و بس* Özelinde Basra ve Kûfe Arap Dili Ekollerinin Ekollerinin Övgü ve Yergi Fiillerine İlişkin Yorumları, Fırat Üniv. , İlahiyat Fak. Dergisi, 16:2 (2011),199-211.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa, (thk. Muhammed el-Misrî), Dâru'n-Neşr, Kuveyt, 1407.
- İmruu'l-Kays, Dîvânu İmrii'l-Kays, (Şrh. Abdurrahmân el-Mustâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 2004, s.142.
- İbn 'Akîl, Bahâuddîn Abdullah el-'Akîlî, Şerhu İbn 'Akîl, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Fikr, Dîmeşk, 1985.
- İbn 'Uşfûr, Darâiru's-Şi'r, (thk. Seyyid İbrahim Muhammed), Dâru'l-Endelus, yy., 1980.
- el-Mukarrib, Maahu Musulu'l-Mukarrib, (thk. Ali Ahmed Abdilmevcud -Ali Muhammed Muavved), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- el-Mumti'u'l-Kebîr fi't-Tasrîf, (thk. Fahriddîn Kabâve), Mektebetu Lubnân, Beyrut, 1994.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, Sırrû Sınâti'l-İ'râb, (Hasan Hindâvî), Dâru'l-Kalem, Dîmeşk, 1985.
- İbn Hallikân, Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrût, trs.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Ebû Abdillâh b. Yusûf, Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârib, (thk. Mâzin el-Mubârek-Muhammed Ali Hamdullah), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985.
- Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik, Dâru'l-Cîl, 1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, el-Bidâye ve'n-Nihâye, (Alî Şîrî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, yy., 1988.

- İbn Kunfuz, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Hasan b. 'Ali, Kitâbu'l-Vefayât, (thk. 'Âdil Nuveyhid), Dâru'l-İkâmeti'l-Cedîde, Beyrût, 1978.
- İbn Nâsiriddîn Muhammed b. Ebî Bekr, er-Raddu'l-Vâfir, (thk. Zâhir eş-Şâviş), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût, 1393.
- İbn Ya'îş, Muvâfikuddîn Ya'îş b. Alî, Şerhu'l-Mufasssal, İdâretu't-Tıbbâtî'l-Munîre, Mısır, trs.
- İbnü'l-Verdî, Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer, Târihu İbn Verdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996, Beyrût.
- el-Kehhâle, Ömer Rıda, Mu'cemu'l-Muellifîn, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, trs., Beyrût.
- el-Kutubî, Muhammed Şâkir, Fevâtu'l-Vefayât Zeylu Vefayâtî'l-A'yân, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut, trs.
- el-Makkârî, Ahmed b. Muhammed, Nefhu't-Tîb min Ğusni Endulisi'r-Ratîb, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrût, 1388.
- el-Merrâkeşî, Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik, es-Sifri'l-Hâmis min Kitâbi'z-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1965.
- el-Meydânî, el-Belâğatu'l-Arabiyye, Usûsuha, Funûnuha ve 'Ulûmuhâ, Beyrût, trs.
- el-Murâdî, Ebu Muhammed Bedruddin Hasan b. Kasım, Tavdîhu'l-Makâsid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti'bnî Mâlik, (thk. Abdurrahman Süleyman), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008.
- es-Safedî, Salahaddin Halil b. Aybek, el-Vâfi bi'l-Vefayât, Dâru İhyâi't-Turâs, 2000, Beyrût.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusûf b. Muhammed, Miftâhu'l-'Ulûm, (thk. Abdulhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, el-Kitâb, (thk. Abdusselâm b. Harun), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât, (thk. Muhammed Fadl İbrahim), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Sayda, trs.
- Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi', (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyn, el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ ve'l-İ'râb, (thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, trs.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Osmân b. Kaymâz, Târihu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm, (thk. Abdusselâm et-Tedmurî), Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrût, 1987.
- el-'İber fi Haberi Men Ğubar, (thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trs.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr, el-Mufasssal fi San'ati'l-İ'râb, (thk. Ali Ebû Mulhim), Mektebetu'l-Hilâl, 1993, Beyrût.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn Muhammed b. Alî, el-A'lâm, Dâru'l-İlm li'l-Melâyi'n, yy., 2002.